

A C A D E M I A R O M Â N Â
D I S C U R S U R I D E R E C E P Ţ I U N E
L X

INCEPUTURILE ARHITECTURII BISERICEŞTI DIN MOLDOVA

DISCURS ROSTIT ÎN ŞEDINŢĂ
SOLEMNĂ LA 9 IUNIE 1925
DE

GH. B A L Ş
CU RĂSPUNS DE
ALEX. LĂPEDATU

CULTURA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI

1 9 2 5

L. U.

ACADEMIA ROMÂNĂ
DISCURSURI DE RECEPȚIUNE
LX

INCEPUTURILE ARHITECTURII BISERICEȘTI DIN MOLDOVA

DISCURS ROSTIT ÎN ȘEDINȚĂ
SOLEMNĂ LA 9 IUNIE 1925
DE

GH. BALȘ
CU RĂSPUNS DE
ALEX. LĂPEDATU

BCU Cluj-Napoca

RBCFG202001068

Bibl. Univ. Cluj.
Nr. 260 1326

CULTURA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI

1925

Domnule Președinte,

Domnilor Colegi,

Gheorghe Bengescu, al cărui loc printre D-voastră am cinstea să-l ocup, n'a avut mulțumirea să iea parte la lucrările Academiei, și nici Academia nu s'a putut folosi de știința și de agerimea lui de spirit, căci moartea l-a răpit înainte de a se fi putut așeza printre colegii săi.

Licențiat în litere dela Paris, doctor în științe politice din Belgia, Bengescu a intrat încă din 1872 în cariera diplomatică, căreia — afară de câțiva ani petrecuți în magistratură — i-a consacrat toată viața lui, trăind mai cu seamă în centrele mari din Occident, la Londra, la Paris, la Bruxelles.

În curent cu mișcarea intelectuală, luă parte la toate manifestările minții, mai cu seamă cele literare. Avea și un real talent de actor, și studiasse chiar această artă cu unul dintre profesorii francezi cei mai de seamă; a avut în mai multe rânduri, în reprezentațiuni de amatori, succese din cele mai măgulitoare. Într'un rând a jucat în fața Impăratului Rusiei, Alexandru al doilea, iar peste câțva timp s'a întâmplat ca pentru a doua oară să apară într'o piesă de teatru în fața lui. Când după sfârșitul reprezentării, actorii amatori au fost prezentați Suveranului, acesta a răspuns că nu e nevoie de prezentare pentru d-l Bengescu, că-l cunoaște — deoarece l-a mai auzit odată, adăugând: «Te-aș felicita pentru progresele d-tale, dacă perfecțiunea ar comportă progrese».

Om de spirit, de o cultură fină, amabil, glumeț, eră o plăcere pentru oricine îl cunoștea, să-l audă vorbind. Și a părut, poate, surprinzător pentru cei cari nu-l cunoșteau decât sub

laturea aceea ceva superficială, de a afla că acest vesel povestitor eră în realitate un muncitor dintre cei mai serioși. Proba puterii lui de muncă și a spiritului său de scrupulozitate și de conștiință, a fost în primul rând acea bibliografie volteriană, rămasă o operă a cărei valoare o recunosc toți specialiștii. La această lucrare — împreună cu celelalte în legătură cu Voltaire — a consacrat Bengescu mai mulți din anii cei mai rodnici ai vieții lui.

Iar dintre lucrările lui care privesc mai direct Țara, trebuie citată — pe lângă studiile sale asupra lui Alecsandri, prietenul său — și acea foarte utilă bibliografie franco-română ce a umplut un gol real.

Iar pe urmă când — ajuns mai spre apusul vieții sale — a simțit din nou chemarea neamului, s'a ocupat cu studii pur românești, cu istoria familiei Golescu cu care se înrudiă.

Reluă astfel — la bătrânețe — șirul studiilor ce le începuse ca om tânăr; editase atuncea ultima lucrare a lui Ubicini, lăsată neisprăvită: «Originele istoriei românești» și colaborase cu Emil Picot la lucrarea lui: «Alexandru-cel-Bun, domn al Moldovei», studiind astfel începuturile istoriei noastre și cercetând o vreme, despre care — într'o altă ordine de idei — aș dori și eu să vă vorbesc.

* * *

Când vorbim de arhitectură religioasă moldovenească, ne gândim la acea arhitectură din vremea lui Ștefan-cel-Mare, care modificându-se și evoluând până în preajma veacului al XVIII-lea, a lăsat urmele sale mai în toate colțurile vechei Moldove.

Acest stil, cu adăugiri și diferite schimbări — mai mult de cele secundare — a dominat astfel toată viața artei moldovenești, încât studiul ei și cercetarea izvoarelor ei se reduce la studiul vremii lui Ștefan-cel-Mare și la cercetarea originelor stilului bisericesc din timpul său.

Când considerăm, într'o epocă anumită, orice artă constructivă, din orice țară, primul element de care ne slujim pentru studierea și judecarea lui este — în mod firesc —

arta timpurilor imediat precedente, care, mai mult decât orice altă influență, trebuie să ne dea deslegarea problemei.

În cazul ce ne ocupă, acest element de căpetenie ne lipsește aproape cu totul.

Într'adevăr s'au ridicat de înaintașii lui Ștefan-cel-Mare multe lăcașuri sfinte — mai cu seamă sub domniile lui Petru Mușat și a lui Alexandru-cel-Bun, precum dovedesc unele documente. Multe din aceste clădiri trebuie să fi fost de lemn. Rămâne o întrebare, dacă cele de zid, cari acuma au dispărut ne-ar fi dat deslegarea problemei. Cele cari au rămas — două sau trei la număr — oricare ar fi interesul lor, nu aruncă decât puțină lumină asupra acestei chestiuni și sunt de un slab folos pentru studiul arhitecturii lui Ștefan-cel-Mare.

Cunoaștem numai biserica din Rădăuți, ridicată, se zice, de Bogdan descălicătorul, sau poate numai de Alexandru-cel-Bun, și mărită și înfrumusețată mult mai târziu de către Alexandru Lăpușeanu.

Această clădire însă, e făcută după principii cu totul altele; este o biserică romanică, de o artă foarte modestă, cu o navă principală și două nave colaterale («bas côtés»). Are însă separațiunea în naos și pronaos, după datina răsăriteană.

Cât de interesantă să fie și de venerabilă, este în afară de direcția arhitectonică ce ne ocupă.

Altă biserică ce se zice a fi încă din veacul al XIV-lea este Sf-ta. Treime din Siret. Această clădire de forme simple, de construcție bizantină cu caractere de plan sârbești, și cu oarecare înrâurire apuseană ar putea fi din epoca arătată. Analiza clădirii confirmă mai curând această tradiție. Aici începem a vedea oarecare detalii care se vor regăsi în vremea lui Ștefan.

Sf. Ioan, tot din Siret, ar fi fost zidit în vremea lui Petru Mușat. Dacă aceasta ar fi adevărat, atunci, într'adevăr ar fi un jalon prețios, căci întrunește mai multe din elementele ce le găsim în bisericile din timpul lui Ștefan-cel-Mare.

Dar această clădire, ce o vedem azi, nu e cea primitivă, ci o construcție din veacul al XVII-lea.

Nu odată bazați numai pe documente sau pe tradiție, putem crede o clădire mult mai veche decât este în realitate. O reconstrucție totală poate să nu fi lăsat nici o urmă în

documentele cari ne-au ajuns, sau pare a rezulta din ele numai o simplă reparație acolo, unde a fost o rezidire completă. In cazul ce ne ocupă, chiar dacă biserica nu a fost în întregime refăcută, a suferit o transformare așa de desăvârșită, încât caracterul vechiu s'a pierdut cu totul și altele dintr'o vreme mai recentă i-au luat locul.

Biserica Mirăuților din Suceava, care pare a fi fost și ea zidită la început sub Petru Mușat, nu mai aveà nimic din vechea ei înfățișare și erà și ea o zidire din veacul al XVII-a până acuma câțiva ani, când a fost refăcută și cu desăvârșire transformată.

Alexandru-cel-Bun a zidit mănăstirea Bistrița pe al cărui loc se ridică azi biserica lui Lăpușneanu, și la Moldovița o altă mănăstire care s'a dărîmat, astfel încât azi numai câteva rămășițe de ziduri în ruine mai ies din pământ, prea nedesluite ca să putem conchide ceva din examinarea lor.

De biserica catolică ce acelaș Domnitor a ridicat-o la Baia, pentru soția sa, și ale cărei ruine se mai văd și azi, nu e locul să se vorbească aici, fiind făcută după alte norme; este o construcție în întregime gotică, care iese cu totul din șirul zidurilor ce le studiem. BCU Cluj / Central University Library Cluj

Acest fir conducător ce este cunoașterea clădirilor epocii precedente celei ce o cercetăm, ne lipsește deci aproape cu totul. Prin urmare, numai studiul formelor împreună cu puținele documente ce le avem — ne poate da deslușirile necesare și ne poate călăuzi pe drumul cel bun.

Pentru deplina înțelegere a înrâurilor, e nevoie în primul rând să cercetăm arta constructivă a unor țări nu numai vecine nouă dar și a unora mai depărtate. Intr'adevăr țările noastre, spre deosebire de cele apusene unde artele au evoluat într'un mediu mai omogen și în relație cu regiuni de tendințe și principii apropiate de ale lor, țările noastre se găsesc la confluența, la punctul de ciocnire al unor civilizații foarte diferite. Au primit, din această pricină, pecetea unor regiuni câteodată îndepărtate și au contopit în construcțiile ce au înflorit pe acest pământ, elemente foarte diferite, dispartate chiar la prima vedere, dar cari au ajuns însă, prin bunul simț și gustul constructorilor, să alcătuiască un tot armonios și

bine legat, constituind un stil deosebit, stilul nostru moldovenesc.

O altă țară care s'a găsit în condițiuni asemănătoare cu a noastră, din acest punct de vedere, este Sicilia, unde conlucrarea artelor bizantine, arabe și gotice au produs minunile ce le știm.

Cu cât mai interesante sunt aceste regiuni unde s'au lovit aceste valuri diverse? Mult mai pasionant e studiul artei lor, cercetând cari din aceste curente s'au potrivit mai bine firei și spiritului poporului; ni se desvăluiesc tainele sufletului său și gândirea sa adâncă, mult mai bine ca în acele țări care au primit în mod pasiv arta altor popoare și fără a-i amesteca nimic din ale lor.

Inrâuririle străine de cari poate fi vorba în cazul ce ne ocupă sunt în primul rând cele bizantine și cele gotice.

* * *

Influența bizantină adusă prin diferite căi, se simte hotărît în planul bisericii așa cum eră firesc să fie, cererile cultului fiind aici predominante. Ele sunt cele ce dau — cum s'ar zice — programul construcției, la care trebuie să se potrivească posibilitățile constructive și tendințele ornamentele.

Separațiunile clasice în altar (cu anexele sale proscomidia și diaconicul), naos și pronaos se regăsesc la noi ca în tot domeniul arhitecturii bizantine.

Deasemenea boltirile decurg din arta constructivă bizantină. Arcurile sunt în plin cintru; nu găsim arcurile frânte — zise ogivale — decât în detaliile de ornamentație; bolțile sunt în calote și nu — afară de foarte rare excepții — construite pe nervure după metoda gotică și caracteristica boltirei moldovenești, cu arcuri piezișe suprapuse celor patru arcuri ale naosului — nu are deasemenea nici o relație cu arta gotică.

Influența bizantină se mai vădește prin absidele laterale ale naosului care împreună cu absida altarului alcătuiesc așa zisul plan trilobat sau triconch. Această formă, care există mai în tot Răsăritul creștinesc, nu se găsește însă, ca regulă normală, în afară de țara românească, decât în trei regiuni din domeniul bizantin, la muntele Atos, la Meteori și în Serbia. Fiind date

relațiile țărilor noastre cu Sf-tul Munte dintr'o parte, iar dintr'altă cu Serbia, vom putea conchide că dintr'una din aceste două regiuni ne-a venit acest plan, care s'a generalizat la noi, atât în Moldova, cât și în țara Românească.

Dela care din aceste două provincii arhitectonice, Atosul sau Serbia, ne-a venit oare această dispoziție?

Este de observat, că planul triconch se găsește la Sf-tul Munte mai totdeauna combinat cu tipul bisericii bizantine cu patru coloane, sau stâlpi, pe cari se reazămă cupola centrală și foarte rar cu planul în care cupola se sprijină de-a dreptul pe zidurile exterioare, așa cum e la noi în România aproape totdeauna (în Moldova, chiar fără excepție). În Serbia, dimpotrivă, există cele două tipuri cam egal reprezentate, cele fără coloane fiind de regulă în bisericile mai mici. Aceasta este un argument pentru venirea prin Serbia a acestei dispozițiuni atonice. Nu e locul să cercetăm aici care e origina ei mai îndepărtată. Chestiunea a dat loc la numeroase studii și îndelungate discuțiuni cari nu sunt încă închise.

Nu avem de altmintrelea nici o probă că meșteri atonici să fi venit vreodată să lucreze la noi. Din contra știm că, călugări sârbi au adus în Moldova cultura lor bisericească, din care arta de clădit eră o ramură firească. Și astfel, pe lângă înrâuririle gotice, despre cari voiu vorbi mai departe, s'ar putea explica în parte și tendința spre o mai mare înălțime a bisericilor moldovenesti, predominanța verticalei, care este în Serbia chiar o deosebire față de arta bizantină mai meridională și de cea atonică în particular.

Serbia de altmintrelea până la acest moment trecuse printr'o înfloritoare perioadă de zidire, și arta lor gonită din Sudul Savei mai trăia în Nordul râului, în Fruscagora.

Călugării sârbi, deci, care au ajuns în Moldova în vremea lui Petru Mușat, puteau foarte bine aduce principii destul de vivace pentru a se impune construcțiilor țării în care veneau.

Din Bulgaria dimpotrivă n'am putut afla vre o influență asupra artei noastre moldovenesti. Nici nu e de mirat căci atuncia când a început Ștefan-cel-Mare a zidi, de aproape un veac nu mai eră un Stat bulgar, ci se făcuse raia turcească fără vieată artistică — cel puțin în această privință.

În unele regiuni din țările balcanice — și în Bulgaria — a existat în veacurile al XIV-lea și al XV-lea, o ornamentație a pereților exteriori, cu arcade oarbe și alte împodobiri, care fără a semăna cu fațadele lui Ștefan-cel-Mare, purcede din aceleași principii (Messembria, Târnova și alte).

Aceste principii sunt însă mult mai generale — materiale mărunte, material aparent, arcade oarbe, ocnițe și nu implică nici o idee de filiațiune. Cred, deci, că nu există nici o înrăurire a artei constructive bulgare asupra artei noastre moldovenești.

* * *

După arta bizantină, aceea care și-a întipărit mai mult caracterul asupra arhitecturii noastre moldovenești, este cea gotică. Relațiile noastre continue cu Polonia și cu Transilvania o explică îndeștul. Înlésnirea cu care se putea avea meșteri iscusiți din aceste țări vecine deslușesc de ce veneau ei de acolo mai curând decât din Balcanul acuma supus Turcilor.

Care sunt aceste caractere noi?

În unire cu gândul sârbesc, este mai marea înălțare a clădirii, această simbolică elansare a bisericilor gotice, în opoziție cu concentrarea în sine — orientală — a proporțiilor bizantine; este apariția contraforturilor exterioare, principiu apusean, romanic și gotic, contrar spiritului bizantin care închide în interiorul zidurilor bisericii, toate părțile constructive menite să anuleze împingerea bolților; modul, înlfine, cum e tratat tot ce e piatră cioplită, profilele soclurilor, tabletele contraforturilor, dar mai cu seamă chenarele ușilor și ale ferestrelor.

Așa încât s'a putut caracteriza biserica moldovenească ca fiind un plan bizantin executat de mâini gotice și după principii în parte gotice.

Care din aceste două țări, Polonia sau Transilvania ne-a trimis această înrăurire? Documente precise, dacă nu lipsesc cu desăvârșire, sunt însă foarte rare și pentru a ne face o idee mai clară asupra acestui punct este nevoie de un studiu de amănunte, sprijinit pe cercetarea profilelor, chenarelor și semnelor lapidare din aceste țări.

Acest studiu pare a ne arată că, până în vremea lui Ștefan-cel-Mare, meșterii zidari și pietrari veneau din Galiția, iar dela un timp ce poate corespunde cu stăpânirea lui la Ciceiu și la Cetatea de Baltă au început a veni meșteri din Ardeal cari au devenit pe urmă preponderenți.

* * *

S'a constatat o influență însemnată a Armeniei până la Rin, unde a fost semnalată în catedrale romanice din această regiune. Acest neam de arhitecți, de constructori, meșteri în artele pietrei, a emigrat în mai multe rânduri în urma pustiirilor țării lor. Să știe cum s'au stabilit în mare număr în Galiția și în Moldova și în alte regiuni vecine, încă din zorile istoriei noastre naționale. O înrâurire a lor asupra artei noastre constructive ar fi deci foarte firească. Din nefericire cunoaștem încă prea imperfect această artă a lor, pentru a putea trage concluzii sigure.

Credem în primul rând că lor trebuie să li se atribue introducerea acestor arcuri piezișe ale cupolei naosului care au devenit o caracteristică a stilului moldovenesc, despre care am mai vorbit.

* * *

Influențe rusești, în această epocă nu se vădesc; numai mai târziu se vor ivi, mai cu seamă în amănuntele decorative, în pictură și în învelitoarele acoperișului.

* * *

Unele documente ce le cunoaștem, ne arată cum unii meșteri italieni, în trecere pe la noi, în drum spre Rusia, au fost opriți de Ștefan-cel-Mare. Altă dată îl vedem pe Ștefan cerând meșteri și zugravi dela Veneția. Nicăiri nu putem găsi în clădirile ce ne au rămas, mâna acestor meșteri apuseni.

Nu vedem că arta orientală — otomană, persană sau arabă să se arate în monumentele din Moldova în vremea lui Ștefan în mod direct. Dar unele motive de origină răsăriteană ne-au revenit prin intermediul occidentului.

* * *

Am vorbit până acuma de diversele influențe care au înrăurit sau modificat baza bizantină în ceea ce privește construcția și împodobirile de piatră; zugrăvelile însă sunt bizantine. În stadiul încă înapoiat al studiilor asupra picturii bizantine, nu putem încă să ne pronunțăm cu hotărîre asupra școalei regionale la care aparțin, nici nu avem o siguranță deplină dacă toate zugrăvelile din bisericile lui Ștefan-cel-Mare sunt din vremea lui. Pentru unele faptul e cert, pentru altele foarte probabil.

Cu tot caracterul așa de pronunțat bizantin al acestor frescuri, atât prin factura cât și prin iconografia lor, se zăresc totuși oarecare elemente străine. Așa la Bălinești, unde se găsesc zugrăveli cari sunt din cele mai de seamă ce le avem în țară și cari prin frumusețea figurilor și eleganța execuțiunii se pot clasă printre cele mai frumoase din Răsăritul Europei, se vede în chipurile ctitorului, logofătul Tăutu, o evidentă influență apuseană.

Dar înrăurirea artelor vecine nu este singura care trebuie ținută în seamă în studiul formării formelor arhitectonice.

Cel puțin, în regiunile unde meșteșugul de zidit se dezvoltă cu rațiune și nu numai după imitația oarbă sau fantazia meșterilor sau a domnitorului, intervin alți factori cari pot ajunge să fie preponderenți. E vorba de clima și de materialele de construcție aflătoare. Cea dintâiu condiționează în primul rând acoperișurile prin necesitatea de a îndepărta sigur și iute zăpezile și apele în regiunile ploioase cum sunt acele de sub munți unde a înflorit mai cu seamă stilul ce ne ocupă.

Aceste considerațiuni au impus în mod firesc pante mari și strașini proeminente, menite să arunce apele departe de ziduri, adică acoperișuri înalte și de o masă importantă în raport cu aceea a clădirii.

Clima schimbăcioasă, extremă, din țara noastră, cu geruri intense iarna și călduri excesive vara, a dus să se caute a lăsa la o parte tencuelile cel puțin în părțile mai expuse și a construi cu materiale aparente, materiale de obicei de dimensiuni mici, din cauza dificultății de a-și procura alte, cărăturile fiind grele și mijloacele reduse.

Dintr'altă parte, nesiguranța vremurilor, războaiele continue, sărăcia vistieriei, nu îngăduiau ridicarea unor clădiri mărețe cum se văd prin alte țări mai fericite. Bisericile se zideau repede, într'o clipă mai liniștită, și, firește, ele erau mici, modeste și ca dimensiuni și ca împodobire, dar totuși armonioase de formă, bine echilibrate și foarte potrivite trebuințelor de atunci.

Acestea au fost elementele ce au contribuit la alcătuirea stilului nostru bisericesc din Moldova, stil rezultat din cerințele cultului ortodox cari au impus normele planului bizantin, și din înrâurirea apuseană care s'a manifestat încă dela primele începuturi ale acestui meșteșug moldovenesc de a clădi.

Din contopirea acestor elemente s'au născut aceste biserici, cari la început mai simple, relativ scunde, se înfrumusețază, se înalță, se lungesc, așa că la moartea marelui Voevod, stilul e perfect încheșat și și-a căpătat formula definitivă.

De atunci înainte ele va mai evoluă, biserica se va mai înalță, se va lungi și mai mult, i se vor adăugă încăperi, dar aceste modificări nu mai sunt decât inovațiuni de detaliu. Nu este un alt stil ce se alcătuește, este continuarea stilului lui Ștefan-cel-Mare care se prelungește până la sfârșitul veacului al XVI-lea, când se arată primele semne ale decadenței.

Dealtmîntrelea, ne putem întrebă până la ce punct introducerea compartimentelor intermediare între naos și pronaos a fost o idee fericită, sau a constituit un progres în cece privește biserica propriu zisă?

Gândul a pornit de sigur dela concepția de a feri mormintele, dar printr'această îndepărtare a pronaosului de naos, s'a creat o separație prea desăvârșită între aceste două elemente principale ale bisericii, stricând astfel unitatea ei.

Altă schimbare mai însemnată ce se ivește sub urmașii lui Ștefan în cursul veacului al XVI-lea, a fost împodobirea bisericilor prin zugrăvirea pereților exteriori. Și aci, cu tot marele interes ce-l prezintă aceste frescuri, trebuie să mărturisim că nu mai corespund spiritului logic din vremea lui Ștefan care își împodobise fațadele cu materiale trainice, rezistente în contra intemperiilor și potrivite cu liniile constructive.

În definitiv, în această privință, bisericile lui Ștefan-cel-Mare din ultimii 10—15 ani ai vieții lui (precum și Sf. Georghe

din Suceava care îl putem mai curând grupă cu cele cari preced) mi se pare a formă punctul culminant al artei noastre moldovenești. Clădirile din vremea lui Rareș egale sub unele privințe, sunt inferioare sub altele.

Calitățile mai de seamă ale acestui stil al lui Ștefan-cel-Mare sunt deci rațiunea, bunul simț, cumpătarea, ingeniozitatea în soluțiunile tehnice și în general echilibru în tot întregul clădirii.

Din acest punct de vedere studiul acestei arhitecturi nu prezintă numai un interes istoric și archeologic, dar și un interes mai practic. Aceste forme raționale, potrivite climei, aceste linii simple cari plac ochiului românesc, această judicioasă alegere și întrebuițare a materialelor ce se găsesc ușor în țară și cari au îngăduit un lucru trainic cu mijloace restrânse, pot servi și acuma de pildă.

Iar nu fără mirare am făcut această constatare că s'au putut contopi fără disparat și fără ciocnire două arte așa de deosebite ca cea bizantină și cea gotică, două arte cu aspirațiuni și cu tendințe așa de diferite, și ne întrebăm cum, din ce pricină, s'a produs acest rezultat surprinzător.

Cauza trebuie căutată, — cred — în faptul că adevăratul arhitect — în sensul modern al cuvântului — al acestor clădiri, nu a fost meșterul străin venit la noi, nici meșteșugarul găsit în țară care l-a putut ajuta, dar a fost chiar acela care a poruncit ridicarea bisericii, adică însuși Domnitorul prin prepușii lui, fie înalt dregător, fie egumen, cari indicau dispozițiunile necesare și dimensiunile cerute, într'un cuvânt acei cari reprezentau țara și modul ei de a gândi.

Astfel se explică cum monumentele aceste sunt așa de potrivite sufletului nostru, așa de reprezentative ale neamului și ale vremii lor; așa ne dăm seama de ce au fost și au rămas așa de aproape de inima și de sufletul poporului nostru român.

Și de aceea, aceste lăcașuri, cu toată micimea lor, întrec, pentru noi, ca adâncime a sentimentului religios, multe alte clădiri mari și falnice din alte țări. Amintirile ce le evocă,

luptele a căror mărturie veșnică sunt, mărirea de odinioară a vremurilor fericite, suferințele și durerile din timpurile de restriște, sbuciumările cari au fost istoria noastră, toate acestea țin între aceste ziduri, între chipurile zugrăvite pe ele și sufletele noastre, fire tainice dar așa de puternice, încât ne simțim prinși de ele prin legături indisolubile.

A păstra aceste ziduri, aceste sfinte amintiri, este pentru noi o imperioasă datorie, dela care nu putem lipsi fără a păcătuî în contra tuturor acelor cari, prin luptele și jertfele lor, au creat țările noastre, le-au păstrat și prin toate vicisitudinile vremurilor au pregătit și făcut cu puțință încoronarea de azi a acestor sfortări de veacuri.

RĂSPUNSUL D-LUI ALEX. LĂPEDATU

Domnule Coleg,

Cu claritatea și cu obiectivitatea spiritului d-tale și cu rezerva pe care orice om de știință, lucrând în domenii de cercetări nouă încă, trebuie s'o observe, ai stabilit, metodic și documentat, în cuvântarea prin care-ți faci intrarea solemnă în Academia noastră, că începuturile arhitecturii religioase în Moldova, ca artă cu caracter propriu, național, trebuesc puse în timpul domniei lui Ștefan-cel-Mare și că ele se datoresc, ce privește alcătuirea stilului și execuția tehnică, duor influențe de căpetenie, încrucișate și contopite în mod original pe pământul românesc — una, de fond, bizantină, venită prin Serbia, cealaltă, de formă, gotică, venită din Polonia și Ungaria, cum și anumitor condițiuni speciale, locale, ale țării.

Constatările acestea, de sinteză, se întemeiază pe studiile și cercetările anterioare asupra monumentelor noastre istorice din Moldova și Țara-Românească și pe studiile și cercetările pe care d-ta însuși a trebuit să le faci, direct și personal, asupra bisericilor și mănăstirilor din Statele Peninsulei Balcanice, în scopul stabilirii originelor arhitecturii religioase la Români și a modului cum a evoluat această artă pe pământul țărilor noastre. Opera aceasta, proprie și originală, a d-tale, trebuște relevată și examinată cu acest prilej, căci numai astfel se va putea învedere contribuția însemnată și prețioasă ce ai adus în domeniul acestor cercetări și se va putea înțelege, mai bine, de ce, reprezentând o specialitate de studii de așa mare importanță pentru cunoașterea și aprecierea vechei culturi române, chemarea d-tale în Academie eră în firea lucrurilor.

* * *

Domeniul spre care s'au îndreptat, acum aproape 20 de ani, studiile d-tale predilecte — monumentele noastre de caracter sacru: biserici și mănăstiri — e cercetat, mai atent și mai stăruitor, numai de vreo 50—60 de ani încoace. Multă vreme cercetările acestea nu au avut în vedere decât interesul istoric pe care îl oferia lectura pisaniilor și inscripțiilor de pe morminte și obiectele de cult, studiul monumentelor însăși, ca produse de artă, rămânând pe al doilea plan, dacă nu chiar cu totul neglijat.

Aceasta pentru că cercetările epigrafice scoteau la iveală date și mărturii de cari istoriografii români aveau cea mai mare trebuință, pentru reconstituirea, de amănunt, a trecutului nostru și pentru că lipsiau încă bărbații pregătiți pentru studii arheologice mai speciale, cu excepția lui Al. Odobescu, care, singur între contemporanii săi, întreprinse studii serioase și competente de artă asupra monumentelor religioase române.

În al doilea loc, bisericile și mănăstirile noastre au fost studiate sub raportul trecutului, important nu numai pentru viața lor particulară, ci și pentru istoria generală a țării. O seamă de studii și monografii, an de an tot mai numeroase, s'au publicat din acest punct de vedere asupra lor, așa că, azi, bibliografia istorică română poate înregistra pe numele mai fiecărui din vechile noastre lăcașuri bisericești de importanță o monografie sau măcar un studiu istoric.

Ce privește studiul tehnic și artistic al monumentelor noastre religioase, el s'a început, în mod mai sistematic și mai stăruitor, numai în timpurile din urmă, prin opera condusă de d-l Er. A. Pangrati, directorul Școlii superioare de arhitectură, care, reluând lucrarea pe pe la 1890—92 a arhitecților grupați în jurul revistei «Analele Arhitecturii» și aceea întreprinsă de Arh. Karl Romstorfer în Bucovina, a pus bazele studiului monumentelor noastre, cu profesorii și elevii școlii sale, prin ridicare de releveuri și descrierea tehnică și artistică a lor.

Cu reorganizarea lucrărilor Comisiunii Monumentelor Istorice s'a mers mai departe sub acest raport. Căci, în publicația specială, editată de această Comisiune, s'au adunat, pe rând, mai toți cei ce se îndeletniceau în chip statornic cu astfel de studii istorice, arhitectonice și artistice. Buletinul Comisiunii

și publicațiile — albume și monografii — societății Arta Românească au contribuit în largă măsură la studiul monumentelor noastre și sub latura tehnică și artistică.

* * *

Dar lucrările acestea — constituind, de sigur, un foarte bogat și prețios material pentru studierea vechei arte religioase române — privesc monumentele pământene mai mult în sine și prea puțin în legătură cu influențele ce s'au exercitat la alcătuirea și dezvoltarea lor. Problema aceasta — a originelor arhitecturii noastre religioase și a evoluției ei în decursul timpului — n'a fost pusă pedeantregul, metodic și temeinic, decât prin studiile d-tale, d-le coleg, și aci stă meritul, marele d-tale merit, că, după ce ai cercetat și cunoscut acest material de studii și după ce însuși ai contribuit la îmbogățirea lui cu două interesante și conștiințioase monografii, publicate în colaborare cu d-l arhitect N. Ghika-Budești — Biserica din Filipeștii-de-Pădure (1908) și Mănăstirea Probota (1909) — te-ai apucat să cercetezi problema originelor arhitecturii noastre religioase.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Constatând că problema aceasta nu se poate desluși numai prin studiile, oricât de amănunțite, ale monumentelor noastre și că soluția ei trebuie căutată și în afară de țară, te-ai hotărât să studiezi cheștiunea arhitecturii religioase balcanice. Și, în lipsă de studii temeinice în această privință, chiar și în literatura indigenă a țărilor ce aveai să vizitezi, te-ai apucat să faci însuși, răbdător și metodic, atari studii, prin cercetarea, la fața locului, a monumentelor de artă bizantină din Serbia, din Bulgaria, din Turcia, din Sfântul Munte și, în urmă, din Rusia chiar, dându-se publicații originale de mare valoare și de mult folos, pentru noi, ca și pentru lumea învățată străină.

Și le-ai făcut pe toate, pe rând, conștiințios, temeinic și competent, ca tot ce ai produs până acum. Ți-ai îndreptat pașii mai întâiu spre Statul de unde știai că ne-au venit primele înrâuriri artistice, atât în Țara-Românească cât și în Moldova, spre Serbia. Publicația d-tale «O vizită la câteva biserici din Serbia» (1911), dovedind bogate și speciale cunoștințe istorice, tehnice și artistice, pe lângă un spirit critic

pătrunzător și o expunere clară, sobră și îngrijită, este o veritabilă monografie asupra arhitecturii și artei bisericești la vecinii noștri. Și aceasta nu numai pentru literatura română, ci și pentru cea sârbă și chiar pentru cea străină. Insoțită de vederi, schițe, planuri, detalii și alte asemenea elemente de documentare, mult luate la fața locului și date pentru prima oară de d-ta, publicația aceasta face onoare autorului, utilizată fiind foarte adesea de erudiții străini cari se ocupă de arta sârbească.

Din Serbia ai trecut, anul următor, în Bulgaria, regiune mai puțin importantă pentru noi decât cea dintâiu, unde împreună cu d-l arhitect N. Ghika-Budești ați studiat «Ruinile bisericilor bizantine din Mesembria» (1912), stabilind, în publicația ce ați dat, că ele aparțin, după criteriile tehnice și stilistice, epocii Paleologilor. Iar din Bulgaria, un an după aceea, ai mers în Grecia, la Sf. Munte, pentru a studia arhitectura religioasă de acolo, oferindu-ne, ca rezultat, opera d-tale, negreșit capitală, asupra artei bizantine în Balcani «Arhitectura Sfântului Munte» (1913), în care dai la iveală un material extrem de bogat și important, în mare parte inedit, pentru cunoașterea artei religioase atonite și în care arăți legăturile dintre această artă și vechea arhitectură religioasă românească.

În legătură cu aceste lucrări ai mai publicat un studiu asupra ruinelor bisericii ridicată odinioară de Radul-cel-Mare al Țării-Românești la Lopușnia, în Serbia (1912), un altul asupra mănăstirii din Nicopoli (1915) și un al treilea asupra rămășițelor palatului Domnilor noștri din Moldova la Constantinopol, așa zisul Bogdan-Sarai (1916), stabilind pentru toate aceste resturi monumentale, după aceleași criterii, data construcției lor. Apoi, din Balcani, ai trecut, încă înainte de războiu, în Rusia, pentru a studia și acolo, la Moscova și Chiev, monumentele religioase de artă bizantină. Dar, întrucât influențele artei rusești asupra celei moldovenești s'au exercitat mai târziu, dincolo de sfera preocupărilor d-tale; nu ai publicat, după cât știm, rezultatul acestei din urmă călătorii de studii.

Cu un astfel de capital științific, care a dat studiilor și orientărilor noastre asupra vechei arte românești o amploare și un

orizont mult mai larg, puteai, acum, d-le coleg, să ataci problema preocupării d-tale de căpetenie — originea arhitecturii religioase la Români și evoluția ei. Și, în adevăr, când s'a prezentat ocazia de a da, în această privință, un studiu de sinteză, l-ai dat, în capitolul «l'Architecture religieuse moldave» — publicat ca adaus la opera d-lui Nic. Iorga *l'Art Roumain* (1922) — și care nu este decât istoria, sub raport tehnic și artistic, a evoluției artei religioase moldovenești — lucrare mult apreciată și citată de istorii de artă străini, cari s'au putut informa și documenta, în acest chip, asupra vechei arte românești, considerând-o, cum și este, ca una din cele mai interesante și originale produse, de caracter propriu, național, a artei bizantine în expresiunea ei răsăriteană.

* * *

Aceasta este, până acum, în totul și în tot, opera d-tale științifică, întreprinsă serios, răbdător și modest, fără ușurința, fără graba și fără reclama cu care alții, în aceleași domenii de cercetări, au căutat și căută să se impună lumii noastre cărțurărești și să fie recunoscuți ca specialiști în materie de artă veche românească. Prin ea ai dat, cum am arătat, studiilor privitoare la arhitectura noastră religioasă una din cele mai însemnate și de folos contribuțiuni, ai rezolvat problema originii acestei arte și evoluției ei și ai făcut-o mai bine și mai larg cunoscută și apreciată în afară, iar d-ta ți-ai câștigat reputația de care te bucuri în mijlocul cărțurarilor noștri. Iată pentru ce Academia Română, când a fost să dea un urmaș lui George Bengescu, privind în d-ta pe reprezentantul cel mai de seamă al unor studii speciale ce s'au impus atențiunii generale, te-a chemat în sânul său, spre a completa, în secțiunea istorică, o nouă latură de investigațiuni științifice pentru cunoașterea trecutului românesc și în special a vechei noastre culturi.

Și fiindcă amintiiu de Bengescu, o comparație mi se impune în chipul cel mai firesc. Ca și dânsul, care, diplomat de carieră, a crezut că e bine să-și întrebuițeze timpul liber și cu altfel de preocupări decât cele obișnuite carierei sale, cu lucrări literare, istorice și bibliografice, care să răspundă nu numai

unor îndemnuri lăuntrice ale sufletului său, ci și unor necesități științifice, chiar ale altora, oricât de migăloase și obositoare ar fi fost ele, — ca și dânsul, zic, d-ta, urmașul său în Academie, inginer de profesie, ai crezut că e bine să-ți întrebunțezi timpul nu numai cu întreprinderi lucrative, ca mai toți colegii, ci și cu opere cari să folosească mai mult culturii naționale și să satisfacă mai bine năzuințele ei ideale — lucrările despre care am vorbit.

Căci, negreșit, d-le coleg, cu pregătirea d-tale tehnică specială și cu spiritul d-tale pozitiv, ai fi putut găsi, în ocupațiuni lucrative, un rost mai mult și după atâția mai bun al vieții. Și totuș nu l-ai căutat. Nu, pentrucă, descendent al unei străvechi și nobile familii moldovene, cu frumoase și lăudabile tradiții de cultură, d-ta ai moștenit, de sigur, astfel de dispoziții, cu îndemnuri, instinctive, în suflet, de a le servi, ca și înaintașii, în legătură cu aceia ce au putut lăsa ei mai prețios și mai măreț sub raport artistic, — lăcașurile sfinte pe care le evocai așa de sugestiv la sfârșitul cuvântării d-tale. Și nu l-ai căutat, pentrucă, prin sensul ce dai vieții, d-ta preferi a servi, în mijlocul societății, nu scopuri personale, de ambiție și amor propriu, ci interese de ordin obștesc și ideal.

Așa se explică cum d-ta, care ți-ai făcut studiile în Elveția, unde la Lausanne, ai luat bacalaureatul, iar la Zürich, în Politehnicul de acolo, diploma de inginer, întors în țară te-ai pus, dela început, în serviciul public, la lucrările podului de peste Dunăre, la cele ale portului dela Constanța și la serviciul tehnic al Direcției sanitare de pe lângă Ministerul de Interne.

Când, apoi, exigențe sociale și morale ale vieții publice și naționale te-au reclamat a le stă în ajutor, n'ai ezitat a consacra o bună parte din activitatea d-tale operelor de binefacere și de filantropie — la Societatea pentru profilaxia turberculozei și la Societatea pentru Crucea Roșie de războiu, pe care ai condus-o, cu devotament incomparabil, în timpul cel mai greu al războiului nostru — în retragerea din Moldova.

Ai găsit, în fine, vreme să te dedici studiilor privitoare la vechea artă românească, special la arhitectura religioasă, luând parte, ca membru activ și conducător al publicațiilor, la lucrările

societății Arta Românească, la cele ale Comisiunii Monumentelor Istorice și, acum, la cele ale Academiei Române.

Toate acestea arată că d-ta nu vii în mijlocul nostru numai cu opera științifică despre care am vorbit și pe care suntem siguri că o vei crește neconținut prin nouă și importante lucrări, ci și cu o concepție de viață de înaltă valoare etică. Dacă la aceasta vom adăuga delicateța și distincția ce o pui în raporturile personale cu toată lumea — vei înțelege de ce, domnule coleg, suntem cu adevărat mulțumiți că putem primi astăzi, în mijlocul nostru, în mod solemn, pe un bărbat de meritele și calitățile d-tale și de ce îți zicem, cu toată sinceritatea și căldura sufletului:

Fii binevenit între noi!